

AI. ZUB

ISTORIA CA DISCURS RESTAURATOR

Dacă există momente când lumea se pasionează mai mult pentru recuperarea trecutului, exercitând presiuni asupra comunității istoriografice, nu e mai puțin adevărat că discursul istoric este, ca modalitate cognitivă, supus și el la un continuu proces de înnoire. Nimic mai fragil, nimic mai contestabil decât acest discurs, cu toată ambiția imemorială a speciei noastre de a-și cunoaște genealogia, aventurile, devenirea.

Discursul pe care omul îl produce asupra istoriei sale e înțesat de mituri și legende¹, redus la fragmentarism și aproximații, dator de aceea să se refacă mereu, ca în povestea aceluia personaj din mitologie pe care zeii l-au condamnat să nu-și ducă niciodată povara la țintă, ci să repete mereu imposibila, trudnica lui ascensiune. Vina lui era de a fi divulgat răpirea Aiginei de către Zeus și de aceea a fost pedepsit să împingă mereu o stâncă la deal, fără a izbuti să atingă vreodată coama și fiind silit să repete gestul mereu. Într-o altă versiune (cu un corespondent și în lumea chineză), Sisif e pedepsit de zei fiindcă a pus moartea în lanțuri, năzuind așadar să-și asigure veșnicia². În ambele situații, e vorba de nesocotirea voinței divine, cu privire la regimul cunoașterii în primul caz, la condiția de muritor în al doilea. S-ar spune că omului i s-au impus *ab initio* limite sub unghi cognitiv, ca și în ce privește durata vieții. Încercarea de a le depăși prin inteligență și abilitate a fost percepută ca o tentativă de a restructura legile universului, ceea ce a atras după sine grozava pedeapsă, echivalând cu o condamnare la eșec perpetuu.

O analogie între acest personaj simbolic și situația istoricului nu e fără sens, cu toate că tocmai mitul în cauză l-a făcut pe Albert Camus să scrie un celebru eseu despre absurd. Numai că la el absurdul e un punct de plecare, nu o concluzie, filosoful căutând în fond ordinea și armonia. "Nu descoperi absurdul fără a fi ispitit să scrii un manual despre fericire", observă Camus, preocupat să facă din explorarea posibilului, după un mai vechi îndemn, chiar scopul vieții, dincolo de obsesia veșniciei³. Ideile ce revin în eseu camusian, ca și în mitul citat, sunt cunoașterea și durata. Perspectiva e peratologică, aceeași ca în cartea *Genezei*, unde cuplul edenic se lasă ispitit de pomul cunoașterii și ar râvni apoi la cel al vieții

(eterne), dacă heruvimi cu sabia de foc nu le-ar tăia drumul⁴. Ființa umană nu trebuie să știe mai mult decât i s-a prescris, nici să trăiască peste limitele îngăduite. Ambele episoade evocă însă clipa când omul devine conștient de sine, iar memoria începe a-l situa în durată. El iese din "inerție", din linearitatea biologicului pentru a intra în istorie. Schimbarea continuă devine destinul său, drama lui fără leac. Pândit la fiecare pas de haos, el caută ordinea cu obstinație și nu o poate găsi decât provizoriu, punând la lucru datele strânse de-a lungul timpului.

Individ și specie, ontogenie și filogenie se arată solidare în această voință de a se situa cât mai armonios în ordinea devenirii, care înseamnă memorie, sistematizare, sinteză continuă. Ne raportăm de obicei la memoria individuală, mai ușor de sesizat, dar există și una colectivă, la a cărei definire participă azi diverse științe. Ambele sunt purtătoare de imagini ce contribuie la cunoașterea trecutului, înlesnind căutarea de sensuri, direcții, sisteme de acomodare. Se vorbește acum de "omul neuronal" pentru a se sugera complexitatea lui extraordinară, însă și pentru a se putea spune că isprăvile de care e capabil (în bine și în rău) presupun acumulări impresionante de experiențe, informații, sinteze dinamice, creație permanentă. Acum două milenii și mai bine, Cicero se întreba, cu o neliniște care e și a noastră, ce ar putea fi omul dacă memoria faptelor sale nu s-ar uni cu veacurile dinainte. Fără experiența anterioară, el ar fi condamnat la infantilism⁵. A recupera experiențele trecutului e așadar o regulă de conduită, pe seama căreia omul își asigură cunoașterea de sine și prin aceasta o mai bună inserție în lume.

Situarea perspectivică e o exigență pentru individ, ca și pentru orice comunitate umană, diacronia înlesnind acel raport spațio-temporal de care avem întotdeauna nevoie. În influența neistovită a timpului, locul nostru e desigur aici și acum, determinarea cronotopică a fiecăruia, individ sau popor, fiind inerentă. Dacă însă, ontologic, nu dispunem decât de clipa prezentă, la alcătuirea noastră participă și celelalte dimensiuni ale duratei. Trecutul ne pune la îndemână experiențe indispensabile, viitorul ne "organizează" aspirațiile, proiectele. Suntem un produs complicat și în continuă elaborare al duratei întregi, asupra căreia numai istoriografia poate oferi – apelînd și la alte discipline – imagini coerente, explicații, interpretări. Omul e o "ființă istorică", sintagmă pe care Lucian Blaga a folosit-o spre a-și încheia sistemul de gândire cu o metafizică a istoriei⁶. Orice reflecție asupra acestui domeniu, în vremea noastră, trebuie să pomească de la faptul că ne aflăm sub zodia lui *hic et nunc*, dar că avem șansa unei expansiuni spre trecut și spre viitor prin eforturi cognitive.

Istoriografia mai veche pune accent pe trecut, după cum era și firesc într-o viziune ce separa net ipostazele duratei. Trecutul era socotit ca apanaj al istoricului, asociat adesea cu prezentul pentru a îndruma, ca într-o "regulă de trei", spre definirea

viitorului. La jumătatea secolului XIX, Kogălniceanu știa să observe această dinamică, alături de procesul extensiv al cunoașterii, scriind: "Istoria singură poate, ca într-o panoramă întinsă, să ne arate împărățiile trecute înainte de mii de ani; ea ne face privitori la luptele, la revoluțiile, la sfaturile, la serbările întâmplare de la începutul lumii; ea scoate din morminte pe strămoșii noștri și ni-i înfățișează ca vii dinaintea ochilor, cu toate virtuțile, cu toate patimile, cu toate năravurile lor. Ea, dar, ne leagă cu vecia, puind în comunicație semințiile trecute cu noi și iarăși pre noi cu semințiile viitoare"⁷. E un pasaj esențial, nu numai pentru viziunea romantică a timpului, dar și pentru a defini o concepție care în zilele noastre câștigă teren. Ea presupune un dinamism al duratei, ceea ce înseamnă o atitudine activă a omului în raport cu istoria.

Se poate spune că în secolul XIX a fost un "șoc al trecutului", atunci când arhivele deveneau o sursă inepuizabilă de informații, iar pozitivismul stimula încrederea în ele, întocmai cum nu demult se vorbea de un "șoc al viitorului" (Alvin Toffler). De fapt, șocul se produce din toate direcțiile, oricând, prezentul fiind la rândul său un izvor "seismic" pentru fiecare generație. Actualitatea nu e mai puțin șocantă. Accentul pus multă vreme pe istorism și mai cu seamă urmările acestuia în plan geopolitic și moral păreau să discrediteze definitiv istoriografia. Totuși, ea a găsit destule resurse pentru a-și reînnoi discursul, propunând noi modalități de abordare, noi metode, noi interpretări, multiplicând aria tematică și stimulând un pluralism benefic sub unghi cognitiv. Mai conștientă de limitele și determinațiile inerente, istoriografia și-a extins spectrul de preocupări, metodele de analiză și reconstrucție, luând din nou în stăpânire un "teritoriu" amenințat, dacă nu și pierdut.

De un secol, științele sociale au pătruns pe rând în "câmpul operatoriu" al acestei "istorii imperialiste" pe care Paul Lacombe, Henri Berr, Lucien Febvre, Marc Bloch, între alții, au știut să o illustreze. Noile serii de istorici formați la "școala *Analelor*" au extins și mai mult acest spectru, până la ambiguitățile impuse de etnopsihologie, studiul mentalului colectiv, imagologie etc. Pentru unii, discursul istoric a devenit o antropologie culturală, pentru alții o sociografie, o "știință descriptivă a sociabilității concrete sub unghi temporal", cum ne previne Emile Callot într-o carte despre "ambiguitățile și antinomiile istoriei"⁸, care a putut stămi entuziasmul lui Fernand Braudel tocmai fiindcă deschidea larg discursul istoric spre un pluralism al interpretării și al metodelor. Vechea istorie economică fu depășită în direcția unei "istorii seriale", cea politică cedă în bună măsură socialului, pe când istoria antropologică beneficia de sugestiile venite dinspre etnologie, istoria intelectuală ș.a. "Așteptând pe eșichierul său, orice istoric își va căuta locul: pe o dală neagră sau pe una albă sau pe linia ce le separă... Din parte-mi, observa Braudel, fiecare poziție istorică mi s-a părut întotdeauna acceptabilă, numai să nu excludă nici o altă poziție pe care istoricul se poate plasa. Orice filosofie a istoriei

mi s-a părut discutabilă. Toate își au adevărul, utilitatea lor. A fi istoric e a dori să le practici pe toate sau cel puțin să le traversezi pe cale de raționament"⁹.

O asemenea perspectivă intimidează și pe cei mai îndrăzneți dintre istorici. Ea reclamă o imensă disponibilitate cognitivă și impune precauții asupra cărora N.Iorga ne avertiza încă acum un secol, el însuși fiind adeptul unei istorii globale, construită și reconstruită mereu, conform cu materialul existent și cu subiectivismul fiecăruia, o istorie pe care o numea, cu un termen azi folosit și de alții¹⁰, **istoriologie umană**. Pentru omul modern, istoria e întotdeauna reconstrucție, fiindcă el se întemeiază pe eforturi mai vechi, pe o critică reînnoită (și ea beneficiară a unor achiziții graduale), pe căutări de formule narative. După Iorga, această istoriologie trebuie să devină o "construcție dinamică", personală, pornind de la sensul atribuit existenței umane, vieții în ansamblu, considerată ca bun suprem. Rezultă "o tragedie", cu acte, corifei, intervenții ale corului, menite să comenteze, să judece. Rolul acesta de comentator îi aparține chiar istoricului, care nu se poate îndepărta de real fără pedeapsa desuetudinii¹¹. El pornește din prezent, pentru a explora segmente cronotopice și a se înapoia cu profitul unei mai bune cunoașteri a omului și a soartei acestuia în timp. Înnoirea continuă a discursului său e o regulă inevitabilă. Căci se schimbă mereu informația, se multiplică metodele, se primelesc viziunile. Sensibilitatea cercetătorului suferă modificări în timp, de la o generație la alta și uneori în decursul unei vieți. N.Iorga insistă, tocmai de aceea, ca istoricul să rămână mereu deschis față de nevoia înnoirii, cu atât mai imperativă cu cât el tinde să producă un discurs mai amplu, o "reconstrucție totală", adică o "reintegrare a vieții trecute"¹², în felul cum vorbise și Michelet ("résurrection de la vie intégrale")¹³, însă cu alte metode și alte exigențe narative.

Ideea de integralitate, globalism, paradigmă holistică a câștigat de altfel teren în ansamblul cunoașterii¹⁴. Istoria, ca discurs diacronic asupra omului, profită de ea, asigurându-și astfel o respirație mai amplă și un impact social mai puternic. Ea nu mai evită prezentul, ca domeniu antamat de sociologi, antropologi, politologi etc., ci se ocupă de acesta tot mai insistent. Există deja, la Paris, un "institut de istorie a timpului prezent"¹⁵, iar preocuparea de a scrie istoria în cheia actualității ("l'histoire au présent")¹⁶ nu mai surprinde pe nimeni.

Faptul de a porni mereu de la prezent îl obligă pe istoric să facă apel mai activ la alte discipline umaniste, să-și rescrie mereu discursul, în raport nu numai cu noile achiziții din acele domenii, dar și cu modificările produse în propria sensibilitate, în "orizontul de așteptare" al societății, în utilajul mental etc. Totul invită la a regândi și problematiza într-un domeniu cu frontiere labile și permeabile¹⁷. Un istoric de seamă, François Furet, analiza problematica unui fenomen extrem de complex sub titlul *Penser la Révolution française* (1978), punând accentul pe "a

gândi", ca o condiție de transcendere a clișeele instalate în vasta literatură existentă. În același spirit a convocat un grup de specialiști pentru a regândi "moștenirea" acelei revoluții¹⁸. Demitologizarea ei, șocantă, cu ocazia bicentenarului, e în curs și constituie deja o direcție însemnată de studii¹⁹.

Atâtea mari teme care păreau adânc studiate, dacă nu exhaustiv, sunt supuse acum revizuirii. Îndoiala e cuvântul de ordine al istoriografiei, căci prin ea se face un pas către adevăr. "Cel ce nu se îndoiește de nimic nu descoperă nimic; cine nu descoperă nimic e orb și rămâne orb", sesiza la timpul său încă Diderot, căutând a stimula spiritul critic, necesara căutare a adevărului²⁰. O revistă destul de recentă, condusă de Pierre Guillaume, se intitulează de altfel, nu fără ostentație, *Annales d'histoire revisionniste*, revizionismul fiind aici un mod de a repune în cauză chestiuni dintre cele mai actuale: ultima conflagrație, holocaustul etc. Se urmărește, anume, o punere de acord a narațiunii istorice cu faptele verificabile, revizuind exactitatea lor, supunându-le unui examen critic mai viguros²¹. Adoptând ca subtitlu sintagma "istorie și societate", această publicație dezvăluie și o strategie a revizuirii. *Refaire l'histoire*, titlu sub care Jean Lugaron se ocupă de ultima conflagrație mondială, ține de un program²² și constituie poate o replică la sinteza colectivă *Faire de l'histoire* (1974), scoasă de Jacques Le Goff și Pierre Nora pentru a defini noile probleme ce pun în cauză istoria însăși, noile abordări ce îmbogățesc și modifică sectoarele tradiționale, noile obiecte ce se ivesc în câmpul epistemologic al istoriei. Istoria istoriei, chiar, a ajuns un domeniu de cercetare aparte, menit a defini conștiința de sine a breslei, devenirea ei în timp și spațiu²³. Această devenire interesează și societatea, după cum ne previne insistent Pierre Chaunu, care vede în istoria istoriei și un revelator al gândirii colective²⁴.

Momentul actual se distinge în istoriografie prin modul mai acut, mai vehement de acceptare sau refuz, aproape totul fiind repus în chestiune, de la condiția istoriei și statutul cercetării până la limitele cunoașterii în acest domeniu și retorica narațiunii istorice²⁵. După ce a pledat stăruitor pentru istoria istoriei, ca expresie a conștiinței de sine a lumii în timp, a breslei istorice îndeosebi²⁶, o ego-istorie se află în curs de cristalizare (M. Agulhon, P. Chaunu, G. Duby, R. Girardet, J. Le Goff, M. Perrot, R. Renaud, P. Nora ș.a.), slujitorii lui Clio căutând a se cerceta pe ei înșiși *en historien*²⁷. Ea a și trezit reacții diverse, care indică un interes considerabil pentru aventura intelectuală a istoricilor²⁸, interes mai vechi, firește, decât culegerea de studii menționate²⁹. De data asta, memoria individuală, bine strunită și disciplinată, se unește cu memoria colectivă spre a da seama de condiția omului, de problematica, vicisitudinile, urgențele lui.

Istoria-discurs se definește tot mai mult ca un instrument de analiză a prezentului, profesioniștii săi ("gardiens de la mémoire") fiind chemați, după opinia lui Pierre

Chaunu, să sprijine luarea de decizii corecte, funcția lor fiind totodată maieutică și de perspectivă³⁰. Nu altfel gândeau, la noi, Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Brătianu, solidari cu toții, de-a lungul unui secol, cu programul construcției și reconstrucției noastre de stat. Spre deosebire însă de "optimismul amnezic" al celor care vedeau în istorie un simplu depozit, indiferent la zbaterele clipei de față, istoricii contemporani mai de seamă fac din ea o sursă de informație activă și redresare socială. O redresare gândită ca posibilă tocmai pentru că istoria comportă și un mesaj metafizic³¹.

Se vorbește de o *retroistorie*, însă aceasta nu e străină de actualitate, nici de propensiunea inerentă a omului spre ceea ce va fi³². Retroistoria și prospectiva se complinesc, căci țin de economia creației umane în ansamblu, care înseamnă descoperirea de noi raporturi indiferent de momentul și locul unde se plasează acestea³³. E un demers sintetic, globalizant, din care se poate trage un profit considerabil, cu condiția respectării aceluși pluralism istoriografic fără de care nu se poate închipui o bună cunoaștere a domeniului în cauză, nici protecția acestuia contra imixtiunilor viciante. Știința și conștiința nu pot merge decât împreună, dacă se dorește o înnoțire a ființei umane. Există în istorie tăceri la fel de elocvente ca și discursul cel mai bine condus, după cum există și contra-istorii ce se opun de regulă istoriei oficiale respective, extinzând pe cât posibil sfera adevărului³⁴.

Istoria se scrie și se rescrie mereu. E un mod de existență, o atitudine în fața timpului, o luptă continuă cu asprimile soartei. Se scrie neîncetat nu numai spre a completa informațiile și a elimina erori, ci pentru că fiecare generație, fiecare istoric are viziunea sa despre timp, societate, evenimente. Restaurarea istoriei e un proces continuu și de neocolit. Căci discursul istoric e consubstanțial în raport cu istoria ca fenomenologie și de aceea, practic, indisociabile. Ele merg împreună, se completează și se înrăuiesc mutual. Dacă istoria înseamnă prin definiție schimbare, discursul asupra ei nu poate fi decât schimbător, transparent, perfectibil. Planurile se întretaie mereu, finalitatea lor e convergentă³⁵. Nevoia de ordine, resimțită mereu în planul existenței sociale, e cu atât mai caracteristică pentru istoriografie. În fond, aceasta din urmă e un discurs restaurator ce însoțește mereu istoria, căutând a-i defini sensurile, procesualitatea, cazuistica, devenirea cronotopică. Absența lui e haos, cădere în absurd și trivial.

Istoricul e chemat să repete acțiunea personajului din mitologie care încerca să-și ducă povara pe culme, fără să poată atinge însă culmea. Important e că o face, mereu și mereu, nu pentru a releva absurdul, ci existența unei culmi spre care umanitatea trebuie să tindă mereu. De aceea, un scriitor sensibil la mesajul istoriografiei, Hermann Hesse, spunea că "a te îndeletnici cu istoria înseamnă a te lăsa în seama haosului și a-ți păstra totuși credința în ordine și sens". O atare

misiune nu e doar serioasă, ci "probabil tragică"³⁶. O prețuire mai înaltă a istoriografiei, ca străduință continuă de restaurare a sensului, nu știu să existe. E destul pentru a-i motiva căutările de azi³⁷.

- 1 Cf. Moses I. Finley, *Mythes, mémoire et histoire*, Paris, 1981; AI.Zub, *Istorie și finalitate*, București, 1991, p.36-58.
- 2 Victor Kembach, *Dicționar de mitologie*, București, 1983, p.644-645.
- 3 Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, București, 1969, p.VIII, 3, 130.
- 4 *Biblia*. Facerea, 2-7, 22 – 24.
- 5 Cicero, *Orat*,34.
- 6 Lucian Blaga, *Fiiința istorică*, Cluj-Napoca, 1977.
- 7 M.Kogălniceanu, *Opere*, I, București, 1946, p.637.
- 8 Emile Callot, *Ambiguités et antinomies de l' histoire et de sa philosophie*, Paris, 1962.
- 9 *Ibidem*, p.7-8.
- 10 Claudio Sanchez-Albornoz, *Essays sobre historiologia. Historia y libertad*, Madrid, 1974.
- 11 N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p.344.
- 12 *Ibidem*, p.99-123.
- 13 Cf. Stephen A.Kippur, *Jules Michelet. A study of mind and sensibility*, Albany, 1981.
- 14 Cf. Mateo J.Magariños de Mello, *Visión global del siglo XXI*, în *Arbor*, CXXIX, 508, abril1988, p.9-62; Ioan Biriș, *Totalitate, sistem, holon*, Timișoara, 1992.
- 15 Cf. *Bulletin de l' Institut d' histoire du temps présent*, Paris, no.47, mars 1992.
- 16 Régis Hanrion, *L' histoire au présent*, Paris, 1980.
- 17 J. Le Goff, *La nouvelle histoire*, Paris, 1988, p.15.
- 18 Fr.Furet (éd.), *L' Héritage de la Révolution française*, Paris, 1988.
- 19 Abel Poitrineau, *Les mythologies révolutionnaires. L' utopie et la mort*, Paris, 1987.
- 20 Apud Georges Felloux, *Diderot avant Marx*, în *Cahiers Diderotiens*, no.1, 1978.
- 21 *Annales d' histoire revisionniste*, Paris, 1, 1987, p.14.
- 22 Jean Lugaron, *Refaire l' histoire*, în *Annales d' histoire revisionniste*, no.3, 1987, p.49-61.
- 23 Olivier Carbonell, *L' apport de l' histoire de l' historiographie*, în vol. *Certitudes et incertitudes de l' histoire*, éd. par Gilbert Gadoffre, Paris, 1987, p.205-210.
- 24 P.Chaunu, *L' histoire sérielle, bilan et perspectivé*, în *Revue historique*, 1970, 2, p.301.

- 25 Stanford M. Lyman, *The acceptance, rejection and reconstruction*, în vol. *Structure, consciousness and history*, ed. by R.H. Brown and St.M. Lyman, Cambridge etc., 1978, p.53-105.
- 26 Olivier Carbonell, *L'Historiographie*, Paris, 1980.
- 27 Pierre Nora (éd.), *Essais d'égo-histoire*, Paris, 1987..
- 28 Vezi grupajul *Autor de l'égo-histoire*, în *Le Débat*, 1988, no.49, p.122-140.
- 29 Cf. Alain Besançon, *Histoire et expérience du moi*, Paris, 1971.
- 30 P. Chaunu, *Quelle image de la condition humaine donne aujourd'hui l'histoire ?*, în *Revue des Travaux de l'ASMP*, 132, 1979, 1, p.419-420.
- 31 *Ibidem*, p.421-424.
- 32 Idem, *Rétrohistoire. Racines et jalons. Portraits et galerie*, Paris, 1985.
- 33 J.-B. Duroselle, *La connaissance actuelle du passé*, în *Revue des Sciences Morales et Politiques*, 1939, 1984, 1, p.10.
- 34 Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance. Science et conscience de l'histoire*, Paris, 1985.
- 35 Robert A. Kann, *The problem of restoration. A study in comparative history*, Berkely and Los Angeles, 1968.
- 36 Hermann Hesse, *Jocul cu mârgele de sticlă*, București, 1969, p.160.
- 37 Cf. Pietro Rossi, *La teoria della storiografia oggi*, Milano, 1983; Nicola Tranfaglia (ed.), *Il mondo contemporaneo, X. Gli strumenti della ricerca*, t.2, Firenze, 1983; Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Paris, 1981, p.33-43.